

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

Αρχαία ελληνικά Γ' Λυκείου Φάκελος υλικού

Α' ΤΟΜΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία [Επίκουρος, *Επιστολή στον Μενοικέα* (122)]

Λόγω των διαφορετικών προσεγγίσεων (βλ. σελ. 90) που διατυπώνονται σχετικά με το χωρίο «Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι, τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων» έγιναν ορισμένες διορθώσεις και συμπληρώσεις στην ερμηνευτική ανάλυση, ώστε να είναι πιο ξεκάθαρες σε μαθητές/ μαθήτριες και εκπαιδευτικούς οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις. Με κόκκινο χρώμα σημαίνονται τα σημεία στα οποία έχουν γίνει διορθώσεις ή συμπληρώσεις.

Η διαφοροποίηση ἐγκείται στο γεγονός πως σύμφωνα με τη μετάφραση του Γ. Ζωγραφίδη, τῷ μὲν = τῷ γέροντι, ἐνὼ τῷ δὲ = τῷ νέῳ. Αντίθετα, ἄλλοι (βλ. Β. Μπετσάκος, *Επιμορφωτικό Υλικό*, σελ. 38) θεωρούν πως η συσχέτιση είναι ακριβώς ἀντίστροφη: τῷ μὲν = τῷ νέῳ, ἐνὼ τῷ δὲ = τῷ γέροντι.

Πάντως το συμπέρασμα και η ουσία του συλλογισμού δεν αλλάζουν: η φιλοσοφία είναι πολὺτιμη σε κάθε ηλικία και γι' αυτό πρέπει να ἐπιλέγεται σταθερά ἀπὸ τους ἀνθρώπους ως συνεπὴς στάση ζωής.

Επίσης, τα δύο οξύμωρα (γηράσκων νεάζῃ, νέος ἅμα καὶ παλαιός) ἔχουν ως στόχο να αἰσθητοποιήσουν την ιδέα πως μέσω του φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἐπιτυγχάνεται η σύζευξη νεότητας και γηρατειών.

Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία

ΕΝΟΤΗΤΑ

3

Επίκουρος, *Επιστολή στον Μενοικέα* (122)

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ

Η επιστολή *Πρὸς Μενοικέα*, μία από τις τρεις ακέραιες επιστολές του Επικούρου που σώζονται μέχρι σήμερα, συνοψίζει την ηθική φιλοσοφία του περίφημου Έλληνα φιλοσόφου της ελληνιστικής εποχής (341-271 π.Χ.). Ασφαλώς δεν πρόκειται για πραγματική επιστολή· η σύνταξη κειμένων με μορφή επιστολής, η επιστολογραφία, αποτελεί γραμματειακό είδος που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά την ύστερη ελληνική αρχαιότητα. Παραλήπτης της συγκεκριμένης επιστολής είναι ο Μενοικέας, μαθητής του Επικούρου, αλλά ουσιαστικά αποδέκτης των στοχασμών που διατυπώνονται σ' αυτήν είναι ο κάθε άνθρωπος.

Στο κείμενο που ακολουθεί, το οποίο αποτελεί την πρώτη παράγραφο αυτής της επιστολής, ο Επίκουρος υμνεί τον φιλοσοφικό στοχασμό προβάλλοντας τον πραγματικό στόχο της φιλοσοφίας, ο οποίος δεν είναι να προσφέρει γνώσεις, αλλά να οδηγήσει τον άνθρωπο στην ευδαιμονία. Πρόκειται, επομένως, για ένα εγκώμιο στη φιλοσοφία, η οποία συνδέεται άρρηκτα με την ευτυχία. Με δεδομένο, λοιπόν, ότι η φιλοσοφία έχει πρακτική στόχευση και είναι συνδεδεμένη με τον υπέρτατο σκοπό του ανθρώπινου βίου, την ευδαιμονία, γεννάται το ερώτημα: Από πότε μπορούμε να ασχολούμαστε μαζί της; Αυτό το θέμα πραγματεύεται το κείμενο που θα εξετάσουμε.

1

Αντιστοίχιση κειμένου και μετάφρασης

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Μήτε νέος τις ὦν
μελλέτω φιλοσοφεῖν,
μήτε γέρων ὑπάρχων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ούτε όταν κάποιος είναι νέος
να αργοπορεί¹ να φιλοσοφήσει
ούτε όταν είναι γέροντας

1. Ή: να αναβάλλει, να διστάζει.

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

κοπιᾶτω φιλοσοφῶν·

οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστίν

οὔτε πάρωρος

πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον.

Ὅ δὲ λέγων

ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν

ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὁμοίος ἐστίν
τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν

ἢ μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν

ἢ μηκέτι εἶναι.

Ὡστε φιλοσοφητέον

καὶ νέω καὶ γέροντι,

τῷ μὲν ὅπως γηράσκων

νεάζῃ

τοῖς ἀγαθοῖς

διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων,

τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ

παλαιὸς ᾗ

διὰ τὴν ἀφοβίαν

τῶν μελλόντων.

Μελετᾶν οὖν χρὴ

τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν,

εἵπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχο-
μεν,

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

να αποφεύγει να φιλοσοφεῖ φοβούμε-
νος τους κόπους.

Γιατί κανένας δεν είναι ούτε ανώρι-
μος

ούτε υπερώριμος

για εκείνο που διασφαλίζει την υγεία
της ψυχής.

Ὅποιος, μάλιστα, ισχυρίζεται

ἢ ότι δεν ἦρθε ἀκόμη ο καιρός

για να φιλοσοφήσει

ἢ ότι ο καιρός αὐτός ἔχει περάσει πια
μοιάζει με εκείνον που λέει

ἢ ότι δεν ἔχει ἔρθει ἀκόμη ο καιρός

ἢ ότι δεν εἶναι πια καιρός

για να ευτυχίσει.

Πρέπει, λοιπόν, να φιλοσοφεῖ

και ο νέος και ο γέρος·

ο ένας² ὥστε, καθὼς γερνά,

να παραμένει νέος

χάρη στα ὁμορφα πράγματα³,

καθὼς με χαρὰ θα ανατρέχει στα πε-
ρασμένα⁴

και ο ἄλλος⁵ για να εἶναι και ως νέος

συγχρόνως γέρος,

καθὼς θα εἶναι απαλλαγμένος ἀπὸ

τον φόβο για ὅσα θα γίνουν.

Εἶναι ἀνάγκη, συνεπώς, να στοχαζό-
μαστε⁶

ὅσα φέρνουν τὴν ευδαιμονία,

γιατί, ὅταν τὴν ἔχουμε⁷,

ἔχουμε τα πάντα,

2. Δηλαδή: ο ηλικιωμένος (σύμφωνα με τη μετρ. του Γ. Ζωγραφίδη).

3. Ἡ: ἀνάμεσα στα αγαθά.

4. Κατ' ἄλλη ἀπόψη: ἀπὸ ευγνωμοσύνη πρὸς ὅσα ἔγιναν.

5. Δηλαδή: ο νέος (σύμφωνα με τη μετρ. του Γ. Ζωγραφίδη).

6. Ἡ: να εξακριβώσουμε με τὴ μελέτη.

7. Κατὰ λέξη: ὅταν ὑπάρχει αὐτή (δηλ. ἡ ευδαιμονία).

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ἀπούσης δὲ
πάντα πράττομεν
εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ενώ, όταν μας λείπει⁸,
κάνουμε τα πάντα
για να την αποκτήσουμε.

2

Νοηματική απόδοση

Ο Επίκουρος παρακινεί έναν μαθητή του –και, κατ' επέκταση, τον κάθε άνθρωπο–, είτε είναι νέος είτε γέροντας, να αρχίσει αμέσως να φιλοσοφεί, χωρίς ενδοιασμούς για το κατάλληλο της ηλικίας, αναλογιζόμενος την ωφέλεια που προσφέρει ο φιλοσοφικός στοχασμός: Η φιλοσοφία διασφαλίζει την ψυχική και πνευματική υγεία και, γι' αυτό, οδηγεί στην ευδαιμονία. Ο γέροντας φιλοσοφώντας παραμένει νέος με την ενθύμηση όσων ωραίων στιγμών έχει ζήσει και ο νέος με τον φιλοσοφικό στοχασμό διώχνει τον φόβο για όσα μέλλεται να του συμβούν. Με τη φιλοσοφία, λοιπόν, κατακτούμε την ευδαιμονία, το αγαθό αυτό που, όταν το έχει κανείς, έχει τα πάντα, ενώ, όταν του λείπει, κάνει ό,τι μπορεί για να το αποκτήσει.

3

Διαγραμματική παρουσίαση της Ενότητας

Μήτε νέος τις ὦν
μελλέτω φιλοσοφεῖν,

μήτε γέρων ὑπάρχων
κοπιάτω φιλοσοφῶν

οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστίν
οὔτε πάρωρος

Κύριες προτάσεις επιθυμίας (προτρεπτικές προστακτικές) → προτρεπτικό διδακτικό ύφος – πρόταση σε όλους τους ανθρώπους να ασχοληθούν με τη φιλοσοφία

Αντίθεση: νέος / γέρων

Προβολή της αξίας της φιλοσοφίας για όλους τους ανθρώπους (ανεξάρτητα από την ηλικία)

Στήριξη της προτροπής για φιλοσοφία με συμμετρικές για τους νέους και τους ηλικιωμένους αιτιολογήσεις, οι οποίες αναιρούν πιθανές αντιρρήσεις: Για τη φιλοσοφία δεν υπάρχει ὥρα (οὐδεὶς οὔτε ἄωρος – οὔτε πάρωρος).

8. Κατά λέξη: όταν δεν υπάρχει (η ευδαιμονία).

πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν.

Ὅ δὲ λέγων
ἢ μήπω ὑπάρχειν ὥραν
τοῦ φιλοσοφεῖν
ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν,
ὅμοιός ἐστιν τῷ λέγοντι
ἢ μήπω παρῆναι τὴν ὥραν
ἢ μηκέτι εἶναι
πρὸς εὐδαιμονίαν.

Ὡστε φιλοσοφητέον
καὶ νέῳ καὶ γέροντι,
τῷ μὲν ὅπως γηράσκων
νεάζῃ
τοῖς ἀγαθοῖς
διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων,
τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ
παλαιὸς ᾗ
διὰ τὴν ἀφοβίαν
τῶν μελλόντων.

(χιασμός:
νέῳ καὶ γέροντι
τῷ μὲν – τῷ δὲ)

Προβολή του βασικού επιχειρήματος:
ο φιλοσοφικός στοχασμός λειτουργεί
ιαματικά-θεραπευτικά διασφαλίζοντας
την ψυχική υγεία και, μέσω αυτής,
οδηγεί στην εὐδαιμονίαν.

Χρήση αναλογίας

Η δομή του 1ου συλλογισμού:

1η προκείμενη: Η ψυχική και πνευματική υγεία αφορά όλους τους ανθρώπους, νέους και γέρους.

2η προκείμενη (εννοούμενη): Η φιλοσοφία διασφαλίζει την ψυχική και πνευματική υγεία.

Συμπέρασμα: Επιβάλλεται να φιλοσοφεί κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως ηλικίας (ή άλλου προσδιοριστικού χαρακτηριστικού).

Ο 2ος συλλογισμός

Η προσφορά της φιλοσοφίας στους γέροντες

Η προσφορά της φιλοσοφίας στους νέους

Η δομή του 2ου συλλογισμού:

1η προκείμενη: Οι **άνθρωποι**, καθώς θα γερνούν, θα μπορούν να διατηρήσουν τη νεότητά τους ενθυμούμενοι όσες ωραίες στιγμές έχουν γευτεί σε έναν φιλοσοφημένο βίο και νιώθοντας ευγνωμοσύνη για τη ζωή.

2η προκείμενη: Οι **νέοι θα έχουν την ωριμότητα των ηλικιωμένων**, διότι η

φιλοσοφία θα τους οπλίζει με αφοβία απέναντι στα μελλοντικά δεινά.

3η προκείμενη (εννοούμενη): Τόσο η ευγνωμοσύνη όσο και η αφοβία για τη ζωή και τα μελλούμενα συνιστούν μια φιλοσοφική στάση ζωής.

Συμπέρασμα: Επιβάλλεται να φιλοσοφεί κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως ηλικίας.

*Μελετᾶν οὖν χρὴ
τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν,*

*εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς
πάντα ἔχομεν,
ἀπούσης δὲ
πάντα πράττομεν
εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.*

Πρόταση-κατακλείδα της παραγράφου: Διατύπωση του τελικού συμπεράσματος – η αναγκαιότητα «μελέτης» όσων διασφαλίζουν την ευτυχία

Προβολή της αξίας της *εὐδαιμονίας*, που αποτελεί όρο-κλειδί του κεντρικού νοήματος → καταξίωσή της ως απώτατου ανθρώπινου στόχου, καθώς αποτελεί ένα συνολικό κριτήριο για την ανθρώπινη ζωή, όπως αποδεικνύεται τόσο από την ύπαρξη όσο και από την απουσία της

4

Ερμηνευτική ανάλυση

■ *Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιᾷτω φιλοσοφῶν·*

Το κείμενο αρχίζει με δύο κύριες προτάσεις επιθυμίας, οι οποίες συνδέονται παρατακτικά μεταξύ τους με τους αποφαιτικούς συμπλεκτικούς συνδέσμους *μήτε-μήτε* («μήτε ... φιλοσοφεῖν», «μήτε ... φιλοσοφῶν»). Τα ρήματα των προτάσεων αυτών («μελλέτω», «κοπιᾷτω») είναι **προτρεπτικές προστακτικές**, στις οποίες είναι φανερός ο **δεοντολογικός χαρακτήρας** (= δεν πρέπει κανείς να αργοπορεί / να αποφεύγει να φιλοσοφεί). Το **προτρεπτικό ύφος** αρμόζει σε έναν προτρεπτικό λόγο με διδακτικό χαρακτήρα, όπως είναι η επιστολή του Επίκουρου Πρὸς Μενοικέα.

Η χρήση προτρεπτικών προστακτικών

Οι προτροπές αυτές αποκαλύπτουν επίσης ότι η **βούληση** του ανθρώπου είναι η κινητήρια δύναμη των ενεργειών του. Ο άνθρωπος είναι **ελεύθερος** να επιλέξει και να διαμορφώσει τον τρόπο της ζωής του και γι' αυτό κρατάει στα χέρια του **τη δυνατότητα να γίνει ευτυχισμένος**. Με τις προστακτικές αυτές καλείται, λοιπόν, να πάρει αποφάσεις και να αναλάβει την **ευθύνη** των πράξεών του.

Οι προτροπές για ενασχόληση με τη φιλοσοφία (βλ. «φιλοσοφείν», «φιλοσοφών») απευθύνονται στους ανθρώπους κάθε ηλικίας, νέους και γέρους (βλ. «μήτε νέος ὢν ... μήτε γέρων ὑπάρχων»). Κατ' επέκταση έχουν αποδέκτη **όλους τους ανθρώπους**, άνδρες και γυναίκες, ελεύθερους και δούλους, πλούσιους και φτωχούς, μορφωμένους και αμόρφωτους.

Οι αποδέκτες των προτροπών

► Τι συμπεραίνουμε από τους αποδέκτες της προτροπής για φιλοσοφία;

Από αυτό κατανοούμε ότι κατά τον Επίκουρο η **φιλοσοφία δεν έχει ελιτίστικο χαρακτήρα**, δεν είναι για τους λίγους και εκλεκτούς, είναι για όλους, για κάθε άνθρωπο, ανεξάρτητα από εθνικό, πολιτιστικό ή άλλον ειδικό προσδιορισμό.

«Για τον Επίκουρο η φιλοσοφία είναι συνυφασμένη με τη μελέτη των φυσικών φαινομένων και την άσκησή της στον ευρύτερο χώρο μιας κοινότητας φίλων (*συμφιλοσοφείν*). Ο σκοπός της είναι διπλός: **θεραπευτικός**, καθώς απαλλάσσει τον άνθρωπο από τον φόβο για τη φύση, τους θεούς, τον θάνατο και τον πόνο, και **διδακτικός**, καθώς μαθαίνει τον άνθρωπο να βρίσκει τα όρια του πόνου και της ηδονής» (βλ. Φάκελο Υλικού, σελ. 31). Στη συνέχεια θα δούμε ότι ο Επίκουρος αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία όχι ως θεωρητική γνώση αλλά ως τρόπο ζωής.

Η φιλοσοφία και ο σκοπός της

■ *οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρωνος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον.*

Από αυτό το σημείο ο Επίκουρος **στηρίζει την προτροπή του** για φιλοσοφία **με αιτιολογήσεις** (βλ. «γὰρ») που αφορούν τόσο τους νέους όσο και τους γέρους, αναιρώντας μ' αυτόν τον τρόπο τις πιθανές αντιρρήσεις. «Την προτροπή του για φιλοσοφία ο Επίκουρος την υποστηρίζει με συμμετρικές για τους νέους και τους ηλικιωμένους αιτιολογήσεις, **αναιρώντας με διαλογικό ύφος υποθετικές αντιρρήσεις** των μεν και των δε» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου*).

Το **βασικό του επιχείρημα** είναι ότι για τη φιλοσοφία δεν υπάρχει κατάλληλη χρονική περίοδος, κατάλληλη ηλικία. Ποτέ δεν είναι ούτε πολύ νωρίς ούτε πολύ αργά για να φροντίσει κανείς την υγεία της ψυχής του (βλ. «*πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον*»).

Το βασικό
επιχείρημα

Επομένως, ούτε οι νέοι πρέπει να θεωρούν τον εαυτό τους ανώριμο (πρβλ. «*ἄωρος*») ούτε οι γέροντες υπερώριμο (πρβλ. «*πάρωρος*») για τη φιλοσοφία, καθώς το ζητούμενο της ψυχικής και πνευματικής υγείας δε γνωρίζει «*ῥαν*», δηλαδή κατάλληλη χρονική στιγμή ή περίοδο. Αυτό ακριβώς υπογραμμίζει **η χρήση των αντίθετων και συγγενών ετυμολογικά επιθέτων ἄωρος και πάρωρος**.

Τα επίθετα αυτά προσδιορίζονται από τον εμπρόθετο *πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον*, ο οποίος δηλώνει σχέση αναφοράς (= σε σχέση με αυτό που διασφαλίζει την ψυχική υγεία). Η φιλοσοφία κατά τον Επίκουρο **λειτουργεί ιαματικά**, καλείται δηλαδή να θεραπεύσει μια ζωή που ασθενεί ψυχικά, υποφέρει και ταραζεται από ποικίλους φόβους και «*πάθη*», δηλαδή από βίαια συναισθήματα, τα οποία απομακρύνουν τον άνθρωπο από τη γαλήνη και την «*ἡδονήν*», δηλαδή από την ευτυχία. Η ιδέα ότι η φιλοσοφία μεριμνά για την ψυχική υγεία –περίπου όπως η ιατρική για την υγεία του σώματος– συναντάται σε πολλά κείμενα του Επικούρου –όπως και άλλων Ελλήνων φιλοσόφων.

Το «*κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον*» και η ιαματική λειτουργία της φιλοσοφίας

■ **Ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω ὑπάρχειν ῥαν τοῦ φιλοσοφεῖν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ῥαν, ὁμοίός ἐστιν τῷ λέγοντι ἢ μήπω παρεῖναι τὴν ῥαν ἢ μηκέτι εἶναι πρὸς εὐδαιμονίαν.**

Για να αντικρούσει ο Επίκουρος πιθανές ενστάσεις και αντιρρήσεις στον ισχυρισμό του ότι η φιλοσοφία είναι κατάλληλη για κάθε «*ῥαν*» και κάθε άνθρωπο, εισάγει στον λόγο του μια **αναλογία** (βλ. «*ὁμοίός ἐστι*»): Παραλληλίζει τον άνθρωπο που θα υποστηρίξει (πρβλ. «*ὁ δὲ λέγων*») ότι αυτή δεν προσφέρεται για τον καθένα –είτε γιατί είναι ακόμη νωρίς (πρβλ. «*μήπω ὑπάρχειν ῥαν*») είτε διότι είναι πλέον πολύ αργά (πρβλ. «*παρεληλυθέναι τὴν ῥαν*»)- με εκείνον που ισχυρίζεται και πιστεύει (πρβλ. «*τῷ λέγοντι*») ότι η «*εὐδαιμονία*» δεν είναι εφικτή κάθε χρονική περίοδο της ζωής του ανθρώπου (πρβλ. «*ἢ μήπω παρεῖναι ... πρὸς εὐδαιμονίαν*») και που περιμένει την κατάλληλη στιγμή για να επιδιώξει την ευτυχία.

Η χρήση
αναλογίας

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ελληνική φιλοσοφία, στο σύνολό της, αναγνωρίζει ως επιδίωξη ζωής για τον άνθρωπο την ευτυχία. Για τους περισσότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας η **εὐδαιμονία** είναι **ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής**, το απώτατο αγαθό. Ωστόσο κάθε φιλόσοφος και κάθε φιλοσοφική σχολή δίνουν διαφορετικό περιεχόμενο στην έννοια (βλ. *Φιλοσοφικός Λόγος*, σελ. 138-139: «Ενας λοιπόν από τους όρους αυτούς ... του ενδιαφέροντος αυτού θέματος»).

Η έννοια
της ευδαιμονίας

► Ποιους λόγους μπορούν να επικαλεστούν οι νέοι και οι γέροντες για να δικαιολογήσουν την απροθυμία τους να ασχοληθούν με τη φιλοσοφία;

- α) Οι νέοι: Είναι πολύ νωρίς ακόμη για μια τέτοια, σοβαρή, δραστηριότητα. Υπάρχει χρόνος γι' αυτό, στην παρούσα χρονική περίοδο υπάρχουν άλλες ανάγκες και προτεραιότητες. Η φιλοσοφία είναι δραστηριότητα για την ώριμη ηλικία.
- β) Οι γέροντες: Είναι πια πολύ αργά για κάτι τέτοιο. Δεν υπάρχει πλέον αρκετός χρόνος και είναι περιττό να σπαταλούμε τα χρόνια που μας έχουν απομείνει σε μια δραστηριότητα η οποία στην ηλικία που βρισκόμαστε δεν μπορεί να βελτιώσει την ποιότητα της ζωής μας. Η φιλοσοφία είναι δραστηριότητα για ανθρώπους που βρίσκονται σε σωματική και πνευματική ακμή.

► Ποια έννοια έχει κατά τον Επίκουρο η **εὐδαιμονία**;

- Είναι ένα **ιδανικό εφικτό σε όλους τους ανθρώπους**, ανεξαρτήτως φυλετικής καταγωγής, φύλου, ηλικίας, κοινωνικής θέσης και οικονομικής κατάστασης.
- **Συνδέεται με τον φιλοσοφικό στοχασμό**, με το «φιλοσοφείν» ως σταθερή προσωπική επιλογή του ανθρώπου, ως στάση ζωής.
- Είναι **θέμα προσωπικό**, καθώς κάθε άνθρωπος μπορεί να οικοδομήσει τη δική του, προσωπική, ευτυχία, ανεξάρτητα από τις υπάρχουσες εξωτερικές συνθήκες.
- Βρίσκεται στην κατάσταση της **απόλυτης ανεξαρτησίας** του ανθρώπου **από καθετί που διαταράσσει την ηρεμία της ψυχής του**. Αυτή η ευχάριστη ηρεμία και εσωτερική ειρήνη («άταραξία») επιτυγχάνεται με μακροχρόνια άσκηση.

Η ευδαιμονία
στη φιλοσοφία
του Επικούρου

► Σε ποιο «περιβάλλον» διαμορφώνονται αυτές οι απόψεις; Η προσέγγιση αυτή συνδέεται ασφαλώς με την εποχή στην οποία ζει και διαμορφώνει τις θέσεις του ο Επίκουρος: Η Αθήνα είναι πλέον ανίσχυρη, έρμαιο στις διαθέσεις των επιγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ενώ το πολιτικό σύστημα της «πόλης-κράτους» έχει καταρρεύσει και οι αξίες που το καθόριζαν και το στήριζαν έχουν εγκαταλειφθεί. Μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον ο άνθρωπος βιώνει ανασφάλεια και βρίσκεται σε σύγχυση. Σ' αυτόν τον άνθρωπο απευθύνεται ο Επίκουρος, ο οποίος προσπαθεί να τον στηρίξει και να τον καθοδηγήσει. Η φιλοσοφία του, λοιπόν, αντιπροσωπεύει μια εποχή που έχει χάσει το αίσθημα της ασφάλειας και ανταποκρίνεται στην ανάγκη των ανθρώπων –που νιώθουν ξεριζωμένοι από την πολιτική κοινότητα και φοβισμένοι από την αναταραχή της πολιτικής ζωής– να βρουν ψυχική γαλήνη και δύναμη να αντιμετωπίσουν την επικίνδυνη αβεβαιότητα των εξωτερικών περιστάσεων. Γι' αυτό, η φιλοσοφία παρουσιάζεται ως **σύντροφος, πολύτιμος βοηθός** του ανθρώπου σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, εγγυήτρια της εσωτερικής σταθερότητας και της ψυχικής ισορροπίας και ευφροσύνης, ως στάση ζωής που τον παρηγορεί και τον στηρίζει στη, συχνά χαώδη και ακατανόητη, ζωή του.

Η «περιρρέουσα ατμόσφαιρα»

■ «Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι,

Στην πρόταση διατυπώνεται με σαφήνεια **το συμπέρασμα του συλλογισμού** με τον οποίο υποστηρίζονται η αξία και η λειτουργία της φιλοσοφίας. Ολόκληρος ο συλλογισμός μπορεί να διατυπωθεί σε τυπική μορφή-δομή ως εξής:

1η προκειμένη: Η ψυχική και πνευματική υγεία αφορά όλους τους ανθρώπους, νέους και γέρους.

2η προκειμένη (εννοούμενη): Η φιλοσοφία διασφαλίζει την ψυχική και πνευματική υγεία.

Συμπέρασμα: Επιβάλλεται να φιλοσοφεί κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως ηλικίας (ή άλλου προσδιοριστικού χαρακτηριστικού).

Ο πρώτος συλλογισμός

■ τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων,

Με μια νέα διαίρεση η οποία πλαισιώνεται από δύο δευτερεύουσες τελικές προτάσεις (πρβλ. «τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ... τῷ

Τα σχήματα λόγου

δέ ὅπως νέος ἄμα καὶ παλαιὸς ᾗ...») προσδιορίζεται ακριβέστερα η προσφορά του φιλοσοφικού στοχασμού τόσο στους γέροντες όσο και στους νέους. Η **συμμετρία στις συντακτικές δομές** ολοκληρώνεται με δύο εμπρόθετους **προσδιορισμούς της αιτίας**, έναν μέσα σε κάθε δευτερεύουσα πρόταση (πρβλ. «διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων», «διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων»). Τέλος, **οι πολλές αντιθέσεις** (βλ. «τῷ μὲν – τῷ δέ», «γηράσκων νεάζη», «τῶν γεγονότων – τῶν μελλόντων», «νέος – παλαιός»), το σχήμα χιαστό («νέω καὶ γέροντι – τῷ μὲν... τῷ δέ») και τα **δύο οξύμωρα σχήματα** (πρβλ. «γηράσκων νεάζη», «νέος ἄμα καὶ παλαιός») προσδίδουν στο **ύφος** λογοτεχνικές αρετές, **κομψότητα και χάρη**. Η διπλή αντίθεση («τῷ μὲν νέω ... γηράσκων νεάζη – τῷ δέ γέροντι ... νέος ἄμα καὶ παλαιὸς ᾗ») υπογραμμίζει τον **συγκερασμό των ιδιοτήτων της νεότητας και της ώριμης-γεροντικής ηλικίας** που προσφέρει η ενασχόληση με τη φιλοσοφία.

Στο πρώτο σκέλος της αντίθεσης (βλ. «τῷ μὲν ... τῶν γεγονότων») ο Επίκουρος διευκρινίζει ότι **χάρη στη φιλοσοφία ο άνθρωπος, καθώς γερνάει** (πρβλ. «γηράσκων»), **διατηρείται νέος στο πνεύμα και στην ψυχή ή ξανανιώνει** (πρβλ. «νεάζη»), δηλαδή **ανα-νεώνεται** ψυχικά και πνευματικά, καθώς **θυμάται τα ευχάριστα γεγονότα του παρελθόντος και είναι ευγνώμων που τα έχει γευτεί**. Εδώ η μνήμη της βιωμένης ευτυχίας, οι ευχάριστες αναμνήσεις ανακαλούνται με ευγνωμοσύνη και γίνονται όχημα της παρούσας ευτυχίας, καθώς βεβαιώνουν ότι η ζωή δεν πέρασε μάταια και άχαρα. Μέσα από αυτή τη σκέψη προσεγγίζουμε την επικούρεια αντίληψη ότι ο άνθρωπος –κυρίως ο άνθρωπος περασμένης ηλικίας– **πρέπει να ευγνωμονεί τη ζωή για όσα του έχει προσφέρει**. Για να το πετύχει αυτό, είναι αναγκαία η **επικουρία της φιλοσοφίας**.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το επιχείρημα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι για τον Επίκουρο οι ψυχικές ηδονές είναι παρούσες στην ψυχή για μακρό χρονικό διάστημα μέσω της μνήμης. Όπως παραδίδει ο Διογένης ο Λαέρτιος, ο φιλόσοφος κατά την ημέρα του θανάτου του έγραψε ένα γράμμα στον φίλο του και παλιό μαθητή του Ιδομενέα τον Λαμψακινό δηλώνοντας ότι ζει ευτυχισμένος «τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βίου», αν και είχε συνεχείς πόνους, με αγαλλίαση ψυχής, επειδή **θυμάται τους φιλοσοφικούς στοχασμούς που είχαν κάνει οι δυο τους** (βλ. «ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν γνῶμη»). Προφανώς λοιπόν και σε αυτό το χωρίο αναφέρεται σε τέτοιες ηδονές οι οποίες εγγράφονται, εντυ-

Η προσφορά της φιλοσοφίας στους γέροντες

πώνονται στην ψυχή του ανθρώπου και τον συντροφεύουν, καθώς τις ξαναζει μέσω της μνήμης στην άχαρη γεροντική ηλικία.

■ *τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων.*

Στο δεύτερο σκέλος της αντίθεσης (βλ. «τῷ δὲ ...») επισημαίνεται η προσφορά της φιλοσοφίας στους νέους. Ο νέος, που ηλικιακά χαρακτηρίζεται από ανωριμότητα **και φόβο για τα ενδεχόμενα δεινά που θα βιώσει στο μέλλον**, με τον φιλοσοφικό στοχασμό καθίσταται ώριμος πνευματικά και ψυχικά, καθώς υπερνικά τους φόβους του για το μέλλον. Το **οξύμωρο σχήμα** «τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ» υπογραμμίζει ότι η φιλοσοφία **συμβάλλει στην υπέρβαση, στην αναίρεση, τόσο των ηλικιακών όσο και άλλων διαφοροποιήσεων και διακρίσεων, οι οποίες είναι τελικά ασήμαντες για τον άνθρωπο**. Έτσι, ο φιλοσοφικός στοχασμός προσφέρει τη γεφύρωση της νεότητας με τα γηρατειά, συνδυάζοντας το σφρίγος και την πνευματική ακμή της νεότητας με την ωριμότητα των γηρατειών.

Η προσφορά της φιλοσοφίας στους νέους

Αξιοπρόσεκτος για το νόημα είναι ο εμπρόθετος προσδιορισμός «διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων». Ο άνθρωπος με τη φιλοσοφία **κατανικά τον φόβο για τα μελλούμενα**, καθώς ωριμάζει η σκέψη του και μπορεί νοητικά να επεξεργαστεί πολλές μελλοντικές καταστάσεις και πιθανότητες. Γενικότερα, ο φιλοσοφικός στοχασμός αποτελεί κατά τον Επίκουρο **θεραπεία για τα «πάθη» της ψυχής**, δηλαδή για τα ισχυρά και ενοχλητικά συναισθήματα, όπως είναι ο πόνος, ο φόβος, η λύπη, η στέρψη, που υποδουλώνουν τον άνθρωπο και τον κάνουν δυστυχισμένο. Στο χωρίο που εξετάζουμε η φιλοσοφία καταπολεμά τον φόβο –ή, μάλλον, τους φόβους– που εμφυτεύει στην ψυχή του ανθρώπου η αβεβαιότητα για όσα πρόκειται να συμβούν στο μέλλον (πρβλ. «τῶν μελλόντων») και, ασφαλώς, διώχνει τον φόβο του θανάτου.

Η φιλοσοφία ως θεραπεία για τους φόβους «τῶν μελλόντων»

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η **ἡδονὴ εἶναι το βασικό συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ευδαιμονίας**: «τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν» (Επιστολή στον Μενοικέα, 129).

Η ἡδονή στη φιλοσοφία του Επικούρου

► Πώς προσδιορίζει ο Επίκουρος την ἡδονή;

Η ἡδονή, κατά τον Επίκουρο, συνίσταται στη, μέσα από **νηφάλιο στοχασμό, μετρημένη απόλαυση** φυσικών και πνευματικών αγαθών, που οδηγεί στην «ἀπονίαν» και στην «ἀταρα-

ξίαν», την **ψυχική γαλήνη** και την **πρεμία του πνεύματος**. Ο Επίκουρος δεν αξιολογεί θετικά τις σωματικές ηδονές, τις οποίες θεωρεί πρόσκαιρες, αλλά εστιάζει και προβάλλει τις ηδονές «τῆς ψυχῆς», τις ψυχικές, τις εσωτερικές, οι οποίες είναι διαρκέστερες. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι στην ευτυχία οδηγούν οι ηδονές που προκύπτουν από τη σταθερή ικανοποίηση των αναγκαίων επιθυμιών, αυτών που μας εξασφαλίζουν την απουσία πόνου και ταραχής. Τις ηδονές αυτές, οι οποίες είναι συνυφασμένες με καταστάσεις του εαυτού μας που χαρακτηρίζονται από πρεμία και γαλήνη, τις ονομάζει «καταστηματικές ηδονές». Με δεδομένο, λοιπόν, ότι ύψιστη ηδονή για τον Επίκουρο είναι η απαλλαγή του σώματος από τον πόνο και της ψυχής από την ταραχή, μπορούμε να κατανοήσουμε **τη σημασία που έχει για τον άνθρωπο η «ἀφοβία τῶν μελλόντων**», την οποία εξασφαλίζει η φιλοσοφία.

Ολοκληρώνοντας την πραγμάτευση του χωρίου «τῷ μὲν ... διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων» διακρίνουμε έναν **δεύτερο συλλογισμό**, με τον οποίο ο Επίκουρος ενισχύει την κεντρική του θέση. Ο συλλογισμός αυτός μπορεί να διατυπωθεί σε τυπική μορφή-δομή ως εξής:

1η προκειμένη: Οι **ἄνθρωποι προχωρημένης ηλικίας** θα μπορούν να διατηρήσουν τη νεότητά τους ενθυμούμενοι όσες ωραίες στιγμές έχουν γευτεί σε έναν φιλοσοφημένο βίο και νιώθοντας ευγνωμοσύνη για τη ζωή.

2η προκειμένη: Οι **νέοι θα έχουν την ωριμότητα των ηλικιωμένων**, διότι η φιλοσοφία θα τους οπλίζει με αφοβία απέναντι στα μελλοντικά δεινά.

3η προκειμένη (εννοούμενη): Τόσο η ευγνωμοσύνη όσο και η αφοβία για τη ζωή και τα μελλούμενα συνιστούν μια φιλοσοφική στάση ζωής.

Συμπέρασμα: Επιβάλλεται να φιλοσοφεί κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως ηλικίας.

Ο δεύτερος
συλλογισμός

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: Η ερμηνεία του Β. Μπετσάκου για τις 2 πρώτες προκειμένες είναι διαφορετική από αυτή που προκύπτει από τη μετάφραση του Γ. Ζωγραφίδη, η οποία περιλαμβάνεται στον **Φάκελο Υλικού**. Όμως, **το συμπέρασμα του συλλογισμού είναι ίδιο και στις δύο ερμηνείες**. Σύμφωνα με τον Β. Μπετσάκο, η 1η και η 2η προκειμένη ερμηνεύονται ως εξής:

1η προκειμένη: «Οι νέοι, καθώς θα οδηγούνται προς τα γηρατειά, θα τείνουν να διασώσουν τη νεότητά τους, μέσα από την ευγνωμοσύνη για όσα ζουν».

2η προκείμενη: «Οι ηλικιωμένοι, θα νιώθουν νέοι μέσα στα γηρατιά τους, καθώς θα αναπτύσσουν την έλλειψη φόβου για το μέλλον». (Βλ. Β. Μπετσάκος, *Επιμορφωτικό Υλικό*, σελ. 38.)

■ Μελετᾶν οὖν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν,

Πρόκειται για την πρόταση κατακλείδα της παραγράφου, όπως φαίνεται και από τη χρήση του συμπερασματικού συνδέσμου οὖν. Και σε αυτό το χωρίο είναι φανερός ο προτρεπτικός και διδακτικός τόνος (βλ. «χρὴ μελετᾶν»).

Για να κατανοήσουμε το νόημα της προτροπής, θα πρέπει να προσδιορίσουμε τη σημασία του απαρεμφάτου «μελετᾶν». «Μελετῶ» σημαίνει φροντίζω για κάτι, δίνω προσοχή σε κάτι, το σπουδάζω. Αντίστοιχα, «μελέτη» στην αρχαία ελληνική σημαίνει φροντίδα, επιμέλεια, άσκηση. Στον πλατωνικό διάλογο *Φαίδων* (81α) ο Σωκράτης αναφέρεται στη φιλοσοφική δραστηριότητα της ψυχής ως μελέτη θανάτου. Στο χωρίο που εξετάζουμε «ο Επίκουρος συμβουλεύει τον άνθρωπο να θυμάται και να μελετά διαρκώς τις βασικές αρχές της (επικούρειας) φιλοσοφίας και αναλόγως να διαμορφώνει τη ζωή του» (Φάκελος *Υλικού* σελ. 31).

Φτάνοντας στο τέλος της παραγράφου έχουμε κατανοήσει ότι ο Επίκουρος συνδέει το «φιλοσοφεῖν» με τον «εὐδαίμονα βίον», δηλαδή με την ευτυχισμένη και πλήρη ζωή, χωρίς τα δυσάρεστα συναισθήματα που συχνά απομακρύνουν τον άνθρωπο από εκείνη την ψυχική και πνευματική κατάσταση που βιώνεται ως ευτυχία. Επιβάλλεται, λοιπόν, εκτενέστερη αναφορά στον χαρακτήρα και τον ρόλο της φιλοσοφίας κατά τον Επίκουρο.

► Ποιος είναι ο χαρακτήρας και ο ρόλος της φιλοσοφίας κατά τον Επίκουρο;

Η φιλοσοφία, όπως έχει πλέον κατανοηθεί, είναι ενέργεια η οποία «λόγοις καὶ διαλογισμοῖς», δηλαδή με σκέψεις και συζητήσεις, έχει σκοπό να αντιμετωπίσει τα πρακτικά προβλήματα της ζωής και να υπηρετήσει την ευτυχισμένη ζωή. Καθώς η βάση της ανθρώπινης ύπαρξης αναγνωρίζεται ως ωφελιμιστική, δηλαδή όλα όσα κάνει ή αποφεύγει ο άνθρωπος αποβλέπουν στην «ηδονή» και στην «ευδαιμονία», η φιλοσοφία είναι ο πιο σύντομος και ασφαλής δρόμος για την ευδαιμονία.

Η φιλοσοφία, λοιπόν, για τον Επίκουρο δεν είναι θεωρητική σπουδή και γνώση, δεν έχει αξία τόσο ως θεωρητική αναζήτηση, όσο ως πράξη που οδηγεί στην ευδαιμονία, στην ευτυχία. Είναι **υπηρετική της ζωής**, *ars vivendi* (δηλαδή, τέχνη

Το τελικό συμπέρασμα της παραγράφου

Η έννοια του «μελετᾶν»

Ο πρακτικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας

Η φιλοσοφία ως «τέχνη του βίου»

του βίου), είναι δηλαδή χρήσιμη για τη ζωή του ανθρώπου, γιατί **συνιστά πρόταση τρόπου ζωής** που κάνει τον άνθρωπο ευτυχισμένο. Ακριβέστερα, η φιλοσοφία δεν είναι απλώς μια μέθοδος που τη χρησιμοποιείς για να πετύχεις τον σκοπό σου, είναι ο δρόμος και το τέρμα μαζί, εργαλείο και συγχρόνως στάση-επιλογή ζωής.

Στην παραπάνω προσέγγιση είναι φανερή η **ανθρωποκεντρική θεώρηση** των πραγμάτων στην επικούρεια φιλοσοφία: Καμιά πνευματική δραστηριότητα δεν υπηρετεί τον εαυτό της αλλά όλες τον άνθρωπο για την επίτευξη της ευτυχίας του. Το «φιλοσοφεῖν», συγκεκριμένα, δεν υπηρετεί την ίδια τη φιλοσοφία, αλλά έχει ως έσχατο στόχο να φέρει στον άνθρωπο εκείνη την ηρεμία και την ικανοποιητική γαλήνη που αποτελούν το αληθινό νόημα της ζωής και οδηγούν στην ευδαιμονία.

Η ανθρωποκεντρική σκοπιά της επικούρειας φιλοσοφίας

► Πώς διαφοροποιείται η φιλοσοφία του Επικούρου από την προγενέστερη φιλοσοφική παράδοση;

Καθώς έχει ολοκληρωθεί η ερμηνευτική προσέγγιση της παραγράφου, έχουν πλέον διαφανεί και, επομένως, μπορούμε να προσδιορίσουμε επιγραμματικά τις **βασικές διαφορές της επικούρειας από την προγενέστερη φιλοσοφία**, και κυρίως από τη θεώρηση του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη:

Η επικούρεια σε σχέση με την προγενέστερη φιλοσοφία (Πλάτων και Αριστοτέλης)

- Το βασικό στοιχείο της ευδαιμονίας για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη είναι η «ἀρετή», η ανωτερότητα, η τελειότητα της ψυχής, που συνδέεται με την ηθική πράξη⁹. Επίσης, στην πλατωνική και στην αριστοτελική σκέψη το άτομο δεν επιδιώκει την ευδαιμονία αυστηρά και μόνο για τον εαυτό του, αλλά χάριν του συνόλου, της πολιτικής κοινότητας. Παρόμοια, ο φιλόσοφος είναι «πολιτικός άνθρωπος», ενδιαφέρεται για την ευημερία του συνόλου και συγκροτεί θεωρητικά προτάσεις περί ευδαίμονος συλλογικού βίου.
- Κατά τον Επικούρο, η αρετή είναι απαραίτητη για την ευδαιμονία, όχι όμως ως ουσιώδες συστατικό στοιχείο της, αλλά ως απλό μέσο για την κατάκτησή της.
- Η φιλοσοφία του Επικούρου, στηριγμένη σε βάσεις σαφώς λιγότερο θεωρητικές σε σχέση με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και περισσότερο ρεαλιστικές, συνδέει την ανθρώπινη ευτυχία με την εξάλειψη κάθε πόνου και φόβου. Γι' αυτό θεωρεί ιδανικό της ζωής την ψυχική γαλήνη, την αταραξία.

9. Πρβλ. ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν (Αριστοτέλην Ἠθικὰ Νικομάχεια).

- Ο Επίκουρος δε συναρτά την ευδαιμονία με την ηθική τελειότητα ούτε συνδέει την ατομική με τη συλλογική ευτυχία. Στο κέντρο του ενδιαφέροντός του δεν είναι το σύνολο και η ευδοκίμησή του, αλλά το άτομο και η καθημερινότητά του.
- Σε αντίθεση με την προγενέστερη φιλοσοφία, η αρετή δεν αποτελεί για τον Επίκουρο τον έσχατο, τον υπέρτατο ηθικό σκοπό της ζωής, αλλά μόνο προϋπόθεση για να οδηγηθεί κανείς στην «ἀταραξίαν», την κατάσταση απουσίας ψυχικής αναστάτωσης.
- Ενώ ο Πλάτων θεωρούσε τη φιλοσοφία επιστέγασμα, κατάληξη, μιας μακρόχρονης παιδευτικής πορείας, που δεν μπορεί να απευθύνεται σε όλους, αλλά στους λίγους και εκλεκτούς, αυτούς που θα αναλάβουν διοικητικά καθήκοντα, ο Επίκουρος κατεβάζει τον πήχη της φιλοσοφίας σε συγκεκριμένη στάση ζωής, που μπορούν να την υιοθετήσουν οι πάντες. «Ασφαλώς ο Επίκουρος έχει υπόψη του –και διαφοροποιείται από αυτήν– τη θέση του Πλάτωνα ότι η φιλοσοφία (διαλεκτική) απαιτεί μακρόχρονη προετοιμασία και παιδεία και ότι επομένως μόνο σε ώριμη ηλικία μπορεί να την ασκήσει» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*).

■ *εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.*

Η ευδαιμονία καταξιώνεται ως «τέλος» της ανθρώπινης ζωής, ως **απώτατος ανθρώπινος στόχος**, θέση η οποία, όπως προαναφέραμε, αποτελεί κοινό τόπο σε όλες τις φιλοσοφικές σχολές της αρχαιότητας. Οι δύο **δευτερεύουσες υποθετικές προτάσεις** (πρβλ. «εἴπερ ... ἔχομεν» και «ἀπούσης δὲ ... ἔχειν»), οι οποίες και πάλι **συνδέονται αντιθετικά**, καθώς εκφράζουν αντίθετα νοήματα (βλ. «παρούσης» – «ἀπούσης», «πάντα ἔχομεν» – «πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν») προσφέρουν τα **τεκμήρια** που επιβεβαιώνουν με βάση τη **βιοτική πείρα** την παραπάνω θέση: Η παρουσία της εξασφαλίζει τα πάντα, ὅτι μπορεί να επιθυμήσει, να ζητήσει ο άνθρωπος, ενώ η απουσία της μας ωθεί να κάνουμε τα πάντα ώστε να την αποκτήσουμε. Καθώς ο **υποθετικός λόγος** εκφράζει το **πραγματικό** («ἔχομεν», «πράττομεν»: οριστικές), οι προτάσεις νοηματικά εκφράζουν αντικειμενική προϋπόθεση και είναι περίπου ισοδύναμες με αιτιολογικές (*εἴπερ* = *ἐπεὶ*).

Το εγκώμιο
και η αξία της
ευδαιμονίας

5 Απαντήσεις στις ερωτήσεις του Φακέλου Υλικού

- A1. Πώς συνδέεται η φιλοσοφία με την εὐδαιμονίαν σύμφωνα με τον Επίκουρο; Τι προσφέρει στους μεγαλύτερους και τι στους νεότερους;**

Απάντηση: Ο φιλοσοφικός στοχασμός, το «φιλοσοφεῖν», ως στάση ζωής, οδηγεί στην «εὐδαιμονίαν», διασφαλίζοντας την ψυχική και πνευματική υγεία του ανθρώπου. «Η ευτυχία είναι αποκατάσταση της χαμένης υγείας και η φιλοσοφία θα οδηγήσει προς αυτήν λειτουργώντας ιαματικά» (βλ. Β. Μπετσόκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*). Γι' αυτό επιβάλλεται να φιλοσοφεί κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως ηλικίας. Συγκεκριμένα, ο άνθρωπος που είναι μεγαλύτερος σε ηλικία, καθώς γερνάει, μ' αυτόν τον τρόπο διατηρείται νέος στο πνεύμα και στην ψυχή ή ξαναβιώνει, καθώς θυμάται τα ευχάριστα γεγονότα του παρελθόντος και είναι ευγνώμων που τα έχει γευτεί. Επίσης, ο νέος με τον φιλοσοφικό στοχασμό καθίσταται ώριμος πνευματικά και ψυχικά, καθώς υπερνικά τους φόβους του για το μέλλον.

- A2. Για πολλούς φιλοσόφους της αρχαιότητας η ευτυχία (εὐδαιμονία) αποτελεί τέλος (απώτερο σκοπό) της ανθρώπινης ζωής. Ποια φράση της επιστολής επαληθεύει ότι το ίδιο ισχύει και για τον Επίκουρο;**

Απάντηση: Η ευδαιμονία αποτελεί απώτερο σκοπό της ανθρώπινης ζωής και για τον Επίκουρο. Η αξία της «εὐδαιμονίας» προβάλλεται στην τελευταία περίοδο της παραγράφου (βλ. «εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν».).

Βλ. και σελ. 93 («Η ευδαιμονία ... ώστε να την αποκτήσουμε»).

- B1. Να σχολιάσετε σε μία παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων τη φράση του Επικούρου: οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον.**

Απάντηση: Η εδραίωση και η διατήρηση της ψυχικής υγείας πρέπει να αποτελούν βασικό στόχο ενός ανθρώπου, καθώς αυτή συνδέεται άρρηκτα με τη νοητική, την κοινωνική και τη συναισθηματική μας ευημερία, επηρεάζοντας την καθημερινότητά μας, τις σχέσεις μας, ακόμα και τη σωματική μας υγεία. Φροντίζοντας γι' αυτήν καταφέρνουμε να αξιοποιήσουμε τις ικανότητές μας, να θέτουμε και να υποστηρίζουμε προσωπικούς στόχους, να είμαστε αποτελεσματικοί στις υποχρεώσεις μας και να δίνουμε λύσεις στα προβλήματα της καθημερινότητας. Γι' αυτό έχει μεγάλη σημασία να κατανοήσουμε ότι ποτέ δεν είναι ούτε πολύ νωρίς ούτε πολύ αργά για να φροντίσουμε την υγεία της ψυχής μας, καθώς το ζητούμενο της ψυχικής και πνευματικής υγείας δε γνωρίζει κατάλληλη χρονική στιγμή ή περίοδο. Άλλωστε ο άνθρωπος είναι το ον που με ελεύθερη βούληση και προσωπική ευθύνη εξελίσσεται μέχρι τον θάνατο.

- B2.** Ποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο έχει για εσάς η επιμεριστική (αόριστη) αντωνυμία πάντα στην περίοδο: *μελετᾶν οὖν χρῆ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν;*

Απάντηση: Στο χωρίο προβάλλεται η άποψη ότι η ευδαιμονία εξασφαλίζει τα πάντα, ό,τι δηλαδή μπορεί να επιθυμήσει, να ζητήσει ο άνθρωπος, ενώ η απουσία της τον ωθεί ώστε να κάνει τα πάντα για να την αποκτήσει. Η επιμεριστική (αόριστη) αντωνυμία «πάντα» χρησιμοποιείται σκόπιμα στην περίοδο, προκειμένου με την αοριστία και τη γενικότητά της να τονιστεί η αξία που έχει η «εὐδαιμονία» για τον άνθρωπο. Αυτή είναι τόσο σημαντική ώστε εξασφαλίζει τα πάντα στον άνθρωπο, όλα τα αγαθά, ό,τι επιζητεί να αποκτήσει κανείς σύμφωνα με τους στόχους και τις ανάγκες του. Γι' αυτό, ο ευτυχισμένος άνθρωπος αισθάνεται πλήρης. Επίσης, η απουσία της βιώνεται από τον άνθρωπο ως ζωτική έλλειψη σε τέτοιο βαθμό ώστε κάνει τα πάντα, αναλαμβάνει κάθε επίπονο έργο, συχνά μετέρχεται κάθε μέσο, για να την αποκτήσει. Η «εὐδαιμονία», λοιπόν, συνδέεται με το αίσθημα πλήρωσης, εσωτερικής πληρότητας του ανθρώπου και λειτουργεί ως κίνητρο που τον ωθεί στη δράση.

- Γ1.** Ο Επίκουρος αποφεύγει τη χρήση φιλοσοφικών τεχνικών όρων. Πώς θα χαρακτηρίζατε το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί; Σχετίζεται και πώς η συγκεκριμένη επιλογή με τον πρακτικό προσανατολισμό της φιλοσοφικής του διδασκαλίας;

Απάντηση: Ο Επίκουρος αποφεύγει να φορτώσει τον λόγο του με εξειδικευμένους τεχνικούς-φιλοσοφικούς όρους. Είναι εμφανής η προσπάθεια απλούστευσης, εκλαΐκευσης, η οποία υπηρετεί την ευκρίνεια, τη σαφήνεια των νοημάτων. Άλλωστε, η φιλοσοφική σχολή που ίδρυσε ο Επίκουρος, ο Κήπος, ήταν ανοιχτή σε όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από κοινωνική θέση, οικονομική κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο, φυλετική καταγωγή κτλ. Το συγκεκριμένο ύφος ταιριάζει τόσο στην επιστολογραφία όσο και στον πρακτικό προσανατολισμό της φιλοσοφίας. Η επιστολή είναι μια μορφή γραφής χωρίς περίτεχνες αξιώσεις, έχει αυθόρμητο και πηγαίο ύφος και είναι κατάλληλη να εκφράσει στάσεις, απόψεις και πληροφορίες για ποικίλα θέματα. Άλλωστε απευθύνεται σ' ένα ευρύ κοινό, που μπορεί να μην έχει συστηματική φιλοσοφική παιδεία. Εξάλλου, όπως είδαμε μελετώντας το κείμενο, η φιλοσοφία δεν απευθύνεται στους λίγους και «παιδευμένους», αλλά σε όλους και, επομένως, πρέπει να προσφέρεται με τρόπο κατανοητό και συγχρόνως ελκυστικό. Γι' αυτό, λοιπόν, το κείμενο έχει παράλληλα και λογοτεχνικές αρετές, εσωτερικό ρυθμό, κομψότητα και χάρη. Έτσι, το απλό λεξιλόγιο συνδυάζεται με φροντισμένο ύφος και επιμελημένη γλωσσική έκφραση, όπως φαίνεται από τα ποικίλα σχήματα λόγου που χρησιμοποιούνται. «Το χαρακτηριστικό αυτό της διδασκαλίας του σίγουρα λειτούργησε θετικά –δίπλα ασφαλώς στο ίδιο το περιεχόμενό της– στην ευρεία διάδοση της επικούρειας φιλοσοφίας στον ελληνιστικό-ρωμαϊκό κόσμο».

μαϊκό κόσμο, επί πέντε ολόκληρους αιώνες» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*).

Βλ. και σελ. 87 («Με μια νέα διαίρεση ... η ενασχόληση με τη φιλοσοφία»), σελ. 89 («Το οξύμωρο σχήμα ... ασήμαντες για τον άνθρωπο») και σελ. 93 («Οι δύο δευτερεύουσες ... την παραπάνω θέση»).

- Γ2. Το κείμενο γλωσσικά βασίζεται σε ζεύγη αντιθέτων. Να εντοπίσετε τη λέξη που έρχεται σε αντίθεση με καθεμιά από τις παρακάτω: *ἄωρος*, *ὑπάρχειν*, *παρεῖναι*, *νεάζη*, *παρούσης*. Εκτιμάτε ότι αποδόθηκαν στις μεταφράσεις οι συγκεκριμένες αντιθέσεις;**

Απάντηση: Τα αντιθετικά ζεύγη είναι τα παρακάτω: *ἄωρος* – *πάρωρος*, *ὑπάρχειν* – *παρεληλυθέναι*, (*μήπω*) *παρεῖναι* – (*μηκέτι*) *εἶναι*, *νεάζη* – *γηράσκων*, *παρούσης* – *ἀπούσης*. Μελετώντας τις δύο μεταφράσεις που προσφέρονται στον Φάκελο Υλικού διαπιστώνουμε ότι η μετάφραση του Γ. Ζωγραφίδη αναδεικνύει περισσότερο τις παραπάνω αντιθέσεις.

- Γ3. Να δείτε στο λεξικό τις σημασίες της λέξης *ῥα*, καθώς και αντίστοιχα παραδείγματα. Ύστερα να εξετάσετε προσεκτικά τη χρήση της λέξης στο Κείμενο Αναφοράς, καθώς και των επιθέτων *ἄωρος* και *πάρωρος*. Να ελέγξετε και τις δύο μεταφράσεις. Τέλος, να προβληματιστείτε για το πώς έφτασε η λέξη να έχει τη σημερινή της σημασία.**

Απάντηση: Στο κείμενο χρησιμοποιείται τέσσερις φορές η λέξη *ῥα*: «*ὑπάρχειν ῥαν*», «*παρεληλυθέναι τὴν ῥαν*», «*μήπω παρεῖναι τὴν ῥαν*», «*μηκέτι εἶναι (τὴν ῥαν)*». Επίσης χρησιμοποιούνται τα σύνθετα επίθετα *ἄωρος* (< *α* στερητικό + *ῥα*) και *πάρωρος* (< *παρά* + *ῥα*), το πρώτο σε συνδυασμό με τα απαρεμφατικά σύνολα «*μήπω ὑπάρχειν ῥαν*», «*μήπω παρεῖναι τὴν ῥαν*» και το δεύτερο με τις φράσεις «*παρεληλυθέναι τὴν ῥαν*», «*μηκέτι εἶναι τὴν ῥαν*». «Η λέξη *ῥα* στην αρχική της σημασία σημαίνει: ορισμένος χρόνος, χρονική περίοδος, εποχή του έτους, μέρος της ημέρας ή του ημερονύκτιου. Στη συνέχεια, όμως, η λέξη έφτασε να δηλώνει τον κατάλληλο χρόνο, την κατάλληλη εποχή για κάτι (συνώνυμη της λέξης *καιρός*). Έτσι προέκυψε και η απρόσωπη έκφραση *ῥα ἔστί*: είναι ῥα, ο κατάλληλος καιρός να γίνει κάτι. Και αντίστοιχα το επίθετο *ῥαῖος* δηλώνει αυτόν που γίνεται την κατάλληλη στιγμή, που βρίσκεται στην ακμή του, τον ώριμο. Στην αττική διάλεκτο η λέξη *ῥα* δήλωνε και την ώριμη ηλικία, μετά τη νεότητα και πριν τα γηρατεία» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*). Στο απόσπασμα από την *Πρὸς Μενοικέα* επιστολή του Επίκουρου η λέξη *ῥα* (όπως και τα σύνθετα επίθετα *ἄωρος* και *πάρωρος*) χρησιμοποιείται

με τη σημασία του *καιροῦ*, του κατάλληλου χρόνου για κάτι¹⁰. Στη νεοελληνική γλώσσα η λέξη «ώρα» σημαίνει «χρονικό διάστημα που ισούται με εξήντα λεπτά, δηλαδή με το 1/24 της ημέρας» και χρησιμοποιείται συνήθως ως μονάδα μέτρησης του χρόνου. Ωστόσο, διατηρεί και τη σημασία «χρονική περίοδος, καιρός, κατάλληλη στιγμή» (π.χ. «δεν είναι ώρα για καθυστερήσεις», «κρίσιμες ώρες για την οικονομία της χώρας»).

6

Απαντήσεις στις ερωτήσεις των Παράλληλων Κειμένων του Φακέλου Υλικού

1. Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια Β 2. 1-4, 1103b26-1104a5*

1. Να θυμηθείτε ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον Επίκουρο. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Επικούρου (Κείμενο Αναφοράς). Να λάβετε υπόψη σας και το ακόλουθο χωρίο του Επικούρου, που υπαινίσσεται τους Περιπατητικούς (τους μαθητές του Αριστοτέλη): «Αυτό που προξενεί ανυπέρβλητη αγαλλίαση είναι η παντελής απελευθέρωση από ένα μεγάλο κακό. Τέτοια είναι η φύση του αγαθού, αν κάποιος τη συλλάβει με σωστό τρόπο και στη συνέχεια μένει σταθερός και δεν περιπατεί άσκοπα φλυαρώντας περί του αγαθού» (απόσπασμα 243 Usener).

Απάντηση: Σχετικά με τον σκοπό της φιλοσοφίας κατά τον Επίκουρο, βλ. σελ. 84 («Για τον Επίκουρο ... ως τρόπο ζωής»), σελ. 85 («Η φιλοσοφία ... δηλαδή από την ευτυχία»), σελ. 87 («Γι' αυτό, η φιλοσοφία ... ζωή του») και σελ. 92 («Η φιλοσοφία ... στάση-επιλογή ζωής»).

Παρόμοια είναι και η στόχευση του Αριστοτέλη: Κατ' αυτόν, όπως δηλώνεται με σαφήνεια στο χωρίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* (βλ. «Επειδή λοιπόν ... για να γίνουμε ενάρετοι»), η ενασχόληση με τη φιλοσοφία –και ειδικότερα με τα ζητήματα και τα προβλήματα της ηθικής φιλοσοφίας–, αντίθετα από τη θεωρητική γνώση και τις άλλες επιστήμες, έχει πρακτική χρησιμότητα και εφαρμογή. «Η προσωπική του μακροχρόνια και επίμονη ενασχόληση με ζητήματα ηθικής φιλοσοφίας δεν έγινε θεωρίας ἔνεκεν¹¹ αλλά ἵνα ἀγαθοὶ γενώμεθα¹²· στο άμεσο ζητούμενο της ηθικής, αντίθετα προς άλλες επιστήμες που υπάρχουν τοῦ εἰδέναι χάριν, δεν τον ενδιέφερε η θεωρία για τη θεωρία, η αναποτελεσματική γνώση για την ίδια τη γνώση, αλλά πίστευε ότι

10. Πρβλ. «Όποιος, μάλιστα, λέει ότι δεν ήρθε ακόμη ο καιρός για να φιλοσοφήσει ή ότι κιόλας πέρασε μοιάζει με εκείνον που λέει ότι δεν έφτασε ακόμη η ώρα ή ότι δεν έμεινε πια καιρός για να ευτυχίσει» (μετάφρ. Γ. Ζωγραφίδη· «Κι όποιος λέει ότι δεν ήρθε ακόμη ο καιρός να φιλοσοφήσει ή ότι ο καιρός αυτός έχει περάσει πια μοιάζει σ' εκείνον ο οποίος λέει ότι δεν έχει έρθει ακόμη ο καιρός για την ευτυχία ή ότι δεν είναι πια καιρός γι' αυτήν» (μετάφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος).

11. Δηλαδή: ως θεωρητική εξέταση, διανοητική ενέργεια.

12. Δηλαδή: προκειμένου να γίνουμε ενάρετοι, να κατακτήσουμε την αρετή.

εμβαθύνει γνωστικά για να βοηθήσει τον εαυτό του και τους άλλους να γίνουν άνθρωποι καλύτεροι, να κατακτήσουν το αγαθό» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Επιμορφωτικό Υλικό για τα Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου*). Η παραπάνω στόχευση δίνει περιεχόμενο και στην ανάλυση της φύσης των ηθικών αρετών που επιχειρεί (βλ. «είναι ανάγκη να εξετάσουμε ... όπως το έχουμε ήδη πει»): Οι διαφορετικές στάσεις απέναντι στις επιθυμίες και τα «πάθη» και οι διαφορετικοί τρόποι συμπεριφοράς διαμορφώνουν τον ηθικό ή ανήθικο χαρακτήρα των ανθρώπων. Επομένως, για την κατάκτηση των ηθικών αρετών σημασία έχει η επανάληψη των ίδιων ποιοτικών πράξεων κι επομένως η συστηματική άσκηση σ' αυτές: Οι καλοί ή οι κακοί τρόποι συμπεριφοράς διαμορφώνουν καλές ή κακές συνήθειες («ἔξεις»), που οδηγούν αντίστοιχα στην απόκτηση της ηθικής αρετής ή όχι.

Θα πρέπει επίσης να τονιστεί ότι, καθώς η αριστοτελική ηθική είναι προσανατολισμένη στην πράξη, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος δεν προσφέρει ένα σταθερό και κλειστό σύστημα ορισμένων και εξαρχής προσδιορισμένων κανόνων ηθικής συμπεριφοράς, που προσφέρονται για κάθε άνθρωπο και για κάθε περίπτωση. Όπως κατανοούμε από το δεύτερο χωρίο των *Ηθικών Νικομαχείων* («Ας σπεύσουμε όμως ... τα σχετικά με την υγεία μας»), η φιλοσοφία οφείλει να προσφέρει στον άνθρωπο βασικές και γενικές αρχές και κατευθύνσεις που προσδιορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, οι οποίες είναι ανοικτές στις εκάστοτε περιστάσεις και συνθήκες του ανθρώπινου βίου. «Ο φιλόσοφος δεν πρόκειται να αναζητήσει απόλυτες αξίες και ακαταμάχητες αλήθειες, αλλά θα εξετάσει την ηθική πράξη μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και χωροχρονικά πλαίσια. Η ηθική πράξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον καιρόν, τη χρονικά εντοπισμένη συγκυρία [...]» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*).

Συμπεραίνουμε: «Η αριστοτελική ηθική δεν προσφέρεται ως άσκοπη διανοητική ενασχόληση και θεωρητική γνώση, αλλά ως φιλοσοφικός στοχασμός πάνω στη φύση της "ἀρετῆς", η οποία θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην κατάκτησή της. Ασφαλώς, δε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπάρχει απόλυτη ταύτιση απόψεων ανάμεσα στον Επίκουρο και στον Αριστοτέλη». Βλ. σελ. 92-93 («Το βασικό στοιχείο της ευδαιμονίας ... ψυχικής αναστάτωσης»).

Εντούτοις, ο Επίκουρος, όπως φαίνεται στο χωρίο που υπαινίσσεται τους Περιπατητικούς, τους μαθητές της περίφημης σχολής του Αριστοτέλη, κρατάει επικριτική στάση απέναντι στη φιλοσοφική δραστηριότητα που αναπτύσσεται στη συγκεκριμένη σχολή. Ειρωνικά αναφέρεται σ' αυτήν ως άσκοπη θεωρητική συζήτηση (πρβλ. «και δεν περιπατεί άσκοπα ... περί του αγαθού»), ενώ επισημαίνει ότι αυτό που χρειάζεται ο άνθρωπος δεν είναι να «περιπατεί» διαλογιζόμενος, αλλά να συλλάβει με σωστό τρόπο τη φύση του αγαθού και, στη συνέχεια, να την εφαρμόσει στη ζωή του.

2. Μια αντίστιξη συνηθισμένη στην αρχαία ελληνική σκέψη είναι ανάμεσα στον λόγον (λογική, κρίση κτλ.) και το πάθος (συναισθήματα, παρορμήσεις κτλ.). Με βάση τα συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη και την *Επιστολή στον Μενοικέα* του Επίκουρου, να κρίνετε σε ποιο άκρο της αντίστιξης δίνει έμφαση ο κάθε φιλόσοφος.

Απάντηση: Τόσο η επικούρεια όσο και η αριστοτελική φιλοσοφία εστιάζουν και στις δύο αυτές «αντίρροπες δυνάμεις» που εδρεύουν στον άνθρωπο και κατευθύνουν την ανθρώπινη ζωή, δηλαδή στον «λόγον» (τη λογική, την κρίση, τη φρόνηση) και στα «πάθη» (τα συναισθήματα, τα ένστικτα και τις άλογες παρορμήσεις), διερευνώντας την επίδραση που έχουν ως προς την κατάκτηση της «ἀρετῆς» και της «εὐδαιμονίας».

Ο Επίκουρος, δίνοντας πρακτικές οδηγίες για το τι πρέπει να επιλέγουμε και τι να αποφεύγουμε προκειμένου να εξασφαλίσουμε υγιή ζωή, τονίζει τη σημασία που έχει για την επίδιωξη της ευτυχίας η «ἀταραξία», η εσωτερική-ψυχική γαλήνη, η ηρεμία, η απουσία ταραχής, ψυχικής αναστάτωσης, που προκαλείται όταν ο άνθρωπος παρασύρεται από τα «πάθη» και τις επιθυμίες του. Κατ' αυτόν, όπως είδαμε στο Κείμενο Αναφοράς, η φιλοσοφία, ο φιλοσοφικός στοχασμός, προσφέρει την απελευθέρωση της ψυχής από την ταραχή και εξασφαλίζει στον άνθρωπο την ευτυχία. Παράλληλα επισημαίνει την αξία του «λόγου», του νηφάλιου στοχασμού και της φρόνησης, για την επιλογή του ορθού τρόπου ζωής. Διαφωτιστικό των απόψεών του είναι το παρακάτω απόσπασμα από την *Επιστολή στον Μενοικέα*:

«Γιατί τη γλύκα στη ζωή δεν τη φέρνουν τα απανωτά φαγοπότια και τα γλέντια [...] ούτε τα ψάρια και τα άλλα εδέσματα που προσφέρονται σ' ένα πολυδάπανο τραπέζι, αλλά ο νηφάλιος στοχασμός, αυτός που διερευνά τους λόγους για τους οποίους προτιμάμε να αποφεύγουμε καθετί και αποδιώχνει τις δοξασίες που με τόση ταραχή γεμίζουν την ψυχή μας. Αφετηρία για όλα αυτά και συνάμα το υπέρτατο αγαθό είναι η φρόνηση. Για τούτο κι από τη φιλοσοφία προτιμότερη είναι η φρόνηση, από την οποία απορρέουν όλες οι αρετές: η φρόνηση που μας διδάσκει ότι δεν είναι δυνατόν να ζει κανείς χαρούμενα, αν η ζωή του δεν έχει γνώση, ομορφιά και δικαιοσύνη κι ούτε πάλι μπορεί να 'χει η ζωή του γνώση, ομορφιά και δικαιοσύνη, αν δεν έχει και χαρά» (Επίκουρος, *Ἐπιστολή πρὸς Μενοικέα*, 131-132).

Από την άλλη μεριά, ο Αριστοτέλης δεν απορρίπτει τα «πάθη», τα συναισθήματα, θεωρώντας ότι αποτελούν μέρος της ανθρώπινης φύσης και του ανθρώπινου βίου. Ωστόσο τονίζει την αναγκαιότητα να μην αφήνονται ανεξέλεγκτα, αλλά να αξιολογούνται και να οριοθετούνται, δηλαδή να ελέγχεται η ένταση με την οποία τα βιώνουμε και να προσδιορίζεται ανάλογα με τις περιστάσεις και τις συνθήκες το σωστό μέτρο¹³. Εδώ εντοπίζεται η προσφορά της φιλοσοφίας, του φιλοσοφικού στοχασμού.

13. Βλ. και *Ηθικά Νικομάχεια* Β 6, 10-13, Ενότητα 9 Σχολικού Βιβλίου.

Παράλληλα, λοιπόν, τονίζει τη σημασία του «ορθού λόγου», ο οποίος επιβάλλεται να κατευθύνει τις πράξεις μας (πρβλ. «Ας βάλουμε λοιπόν ... από τον ορθό λόγο»). Όπως τονίζει σε άλλο σημείο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* (βλ. Β 6, 15-16, Ενότητα 10 Σχολικού Βιβλίου), ο άνθρωπος οφείλει να προσδιορίζει το «δέον», το σωστό, και να ενεργεί με βάση τη λογική. Η «φρόνηση», λοιπόν, είναι απαραίτητη στον άνθρωπο, διότι τον καθιστά ικανό να κρίνει και να επιλέγει κάθε φορά το ορθό και να κινητοποιείται για την πραγματοποίησή του.

2. Επίκουρος και Διογένης Οινωανδεύς:

Να αναπτύξετε σε μια παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων τις σκέψεις σας για τον παραλληλισμό ιατρικής και φιλοσοφίας.

Απάντηση: Τόσο στο Κείμενο Αναφοράς όσο και στα δύο παράλληλα κείμενα συγκρίνεται η ιατρική με τη φιλοσοφία – πράγμα που επιχειρούν επίσης ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης: Όπως η ιατρική γιατρεύει τις ασθένειες του σώματος, έτσι η φιλοσοφία θεραπεύει τις ασθένειες της ψυχής και του πνεύματος, τις «ψεύτικες ιδέες», αυτές που μολύνουν τον νου και αποπροσανατολίζουν τον άνθρωπο και τα «πάθη της ψυχής», που απομακρύνουν τον άνθρωπο από την ευτυχία. Τα «φάρμακα που φέρνουν τη σωτηρία», που απαλλάσσουν τον πάσχοντα άνθρωπο από τις ψυχικές νόσους, πρέπει να έχουν πρακτικό χαρακτήρα, να είναι «δοκιμασμένα στη ζωή» και να προσφέρονται αφειδώς σε όλους. Στο δεύτερο παράθεμα «ο Διογένης απευθύνεται στους πάντες υπερβαίνοντας όρια χρόνου και χώρου. Στην εποχή του έχει προ πολλού καταρρεύσει η πολιτειακή δομή της αρχαιοελληνικής πόλεως και ο φιλόσοφος μπορεί πια να ενστερνίζεται ένα πνεύμα οικουμενικό» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*).

Για τον συσχετισμό ιατρικής και φιλοσοφίας βλ. και σελ. 85 («Η φιλοσοφία ... σε πολλά κείμενα του Επίκουρου»).

3. Σενέκας, Επιστολή 90, 27:

1. Ποια είναι η σχέση της φιλοσοφίας με τις άλλες «τέχνες» σύμφωνα με τον Σενέκα;

Απάντηση: Στο κείμενο του Σενέκα ο Ρωμαίος φιλόσοφος διατυπώνει την άποψη ότι η φιλοσοφία είναι η αληθινή και ανώτερη «τέχνη της ζωής». Χαρακτηρίζοντάς την ως «τον (αρχι)τεχνίτη της ζωής», υποτάσσει σ' αυτήν όλες τις άλλες «τέχνες», οι οποίες πιστεύει ότι βρίσκονται «υπό την εξουσία της», με το επιχείρημα ότι «εφόσον (η φιλοσοφία) ελέγχει τη ζωή», δηλαδή διαμορφώνει και κατευθύνει συνολικά τον «βίον» των ανθρώπων, κατά λογική αναγκαιότητα «ελέγχει και αυτά που υπηρετούν ή ομορφαίνουν τη ζωή», δηλαδή τόσο τις πρακτικές και καλές τέχνες όσο και τις επιμέρους (εφαρμοσμένες) επιστήμες.

2. Ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας; Να συγκρίνετε την άποψη του Σενέκα με την άποψη του Αριστοτέλη και του Επίκουρου με βάση τα κείμενα που μελετήσατε σ' αυτήν τη Διδακτική Ενότητα.

Απάντηση: Οι αντιλήψεις του Ρωμαίου φιλοσόφου Σενέκα σχετικά με τον σκοπό και την αξία της φιλοσοφίας προσεγγίζουν σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις του Αριστοτέλη και –περισσότερο ακόμη– του Επίκουρου. Όπως εξηγεί στον φίλο του Λουκίλιο, η φιλοσοφία «δεν κατασκευάζει εργαλεία για τις καθημερινές μας ανάγκες», δηλαδή δεν είναι απλό εργαλείο, δεν είναι τέχνη υπηρετική των αναγκών των ανθρώπων, αλλά είναι κάτι ευρύτερο και σπουδαιότερο: Είναι ο «(αρχι)τεχνίτης της ζωής», δηλαδή ενέργεια που (ανα)διαμορφώνει τον ανθρώπινο βίο, προσδιορίζει στόχους, αρχές, προτεραιότητες, στάσεις, με στόχο το ανώτατο όλων των αγαθών, που είναι η ευτυχία (πρβλ. «Αλλά ο δικός της σκοπός ... ανοίγει τον δρόμο»).

Για τον σκοπό της φιλοσοφίας κατά τον Επίκουρο και τον Αριστοτέλη βλ. και σελ. 93 («Σχετικά με τον σκοπό της φιλοσοφίας ... ψυχικής αναστάτωσης»).

4. Κ.Π. Καβάφης, «Από την σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου».

Ο νεαρός «πρωταγωνιστής» του καθαφικού ποιήματος εκ πρώτης όψεως φαίνεται να εφαρμόζει την επικούρεια συμβουλή: να φιλοσοφεί και στη νεότητα και στα γεράματα. Συμφωνείτε; Θεωρείτε ότι αντιμετωπίζει τη φιλοσοφία όπως τη συλλάμβαναν οι αρχαίοι φιλόσοφοι, δηλαδή ως τρόπο ζωής;

Απάντηση: Κεντρικός ήρωας του καθαφικού ποιήματος είναι ένας νεαρός επίδοξος πολιτικός, πρώην μαθητής του πλατωνικού Αλεξανδρινού φιλοσόφου Αμμώνιου Σακκά. Ο «ευειδής» (δηλαδή: όμορφος, με ωραία μορφή) πρωταγωνιστής του ποιήματος παρουσιάζεται να επέλεξε τον Αμμώνιο Σακκά ως *περιώνυμον*, δηλαδή ξακουστό, χωρίς ωστόσο να τον εκτιμά ιδιαίτερα (πρβλ. «Κι αν εν τω μεταξύ απέθνησκεν ο γέρος»). Η νεανική του μαθητεία κοντά στον Σακκά –τον οποίο σύντομα βαριέται και εγκαταλείπει– υπογορεύεται ίσως από τον συρμό, τη μόδα και τη φήμη, το κύρος του φιλοσόφου στην αλεξανδρινή κοινωνία. Στην προσπάθειά του να βρει ένα νόημα ζωής και να καταπολεμήσει την ανία του, με ελαφρότητα μεταπηδά στη διαδρομή του βίου του από τη μια δραστηριότητα στην άλλη, επιλέγοντας διαδοχικά και δοκιμάζοντας ποικίλες στάσεις, ασχολίες, ενδιαφέροντα και τρόπους ζωής, διαμετρικά αντίθετους μεταξύ τους: Από τη φιλοσοφία πέρασε στην ενεργό πολιτική και από αυτήν στη θρησκεία, μετέπειτα στις κραιπάλες και τις διασκεδάσεις και, όταν θα φθειρόταν η ομορφιά του, θα ξαναγυρνούσε στη νεανική του δραστηριότητα, τη φιλοσοφία ή, ίσως, στην πολιτική, ακολουθώντας τις οικογενειακές παραδόσεις. Η επιστροφή του στη φιλοσοφία θα μπορούσε να γίνει με μεγάλη ευκολία, έπειτα από έναν άστατο, καθόλου συνεπή βίο και αν ο Αμμώνιος Σακκάς δε βρισκόταν πλέον στη ζωή, θα μπορούσε να τον αντικαταστήσει –χω-

ρίς να προβληματίζεται πολύ– με οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο (πρβλ. «Κι αν εν τω μεταξύ ... κατάλληλος κανείς»).

Είναι φανερό λοιπόν ότι η φιλοσοφία για τον νεαρό πρωταγωνιστή του καβαφικού ποιήματος δεν αποτελεί σύντροφο και οδηγό ζωής, δεν επιλέγεται συνειδητά και –κυρίως– δεν εφαρμόζεται στην πράξη, στις αποφάσεις και στη συμπεριφορά του, εξαιτίας της αξίας της, της άρρηκτης σχέσης της με την ευτυχία. Ο Αλεξανδρινός νέος –ο οποίος σκιαγραφείται με τη γνωστή καβαφική ειρωνεία– παραμένει σε ολόκληρο τον άστατο βίο του ουσιαστικά αδιάφορος για τη φιλοσοφία, κυνικός απέναντι σε ανθρώπους και ιδέες. «Επιλέγει έναν τρόπο ζωής δοσμένο στις σωματικές ηδονές· τον προτιμά –με μάλλον βιαστικά και πρόσκαιρα κριτήρια– από άλλους τρόπους ζωής: αυτούς που προτείνουν είτε η φιλοσοφία είτε η πολιτική είτε η θρησκεία» (βλ. Β. Μπετσάκος, *Αρχαία Ελληνικά Γ΄ Λυκείου – Επιμορφωτικό Υλικό*).